

Tejválság: okok és kilátások

A magyar tejgazdaság 2009-ben súlyos válságba jutott. A tej felvásárlási ára a tíz évvel korábbi szintre zuhant, húsz forinttal az átlagos önköltségszint alá. A termelők tiltakoznak – mint szerte Európában, ahol hasonló a helyzet. A tejkrízis okát sokan a gazdasági válság mellett az Európai Unió tavalyi döntéseiben, a termelési kvóták emelésében vélik megtalálni. Cikkünkben amellet érvelünk, hogy az uniós tejpiaci válságot nem a kvótaemelés okozta, de nem is a világgazdasági válság – az legfeljebb csak súlyosbította. A magyar tejpiaci válságot nem az uniós tejpiaci krízis okozta, legfeljebb csak elmélyítette. Az unió bajainak forrása az évtizedeken át folytatott protekcionista piacvédelem és a versenyképesség javítását akadályozó kvótarendszer. A hazai gondok fő oka pedig a csatlakozás előtt folytatott hibás támogatáspolitikai és protekcionizmus.

Az ezredforduló óta a tejhozam kivételével a magyar tejágazat valamennyi mutatója romlott: 14 százalékkal csökkent a tejtermelés (1. ábra); a nemzeti kvóta kihasználása 85 százalékos, a második legalacsonyabb az unióban. A szarvasmarha tartó gazdaságok száma 52 ezerről 20 ezerre esett, sok kistermelő ugyanis feladta. Magyarország már nem önellátó tejtermékekből (2. ábra).

A hanyatlás okai

A tejtermék-külkereskedelem mérlege 150 millió euróval romlott (3. ábra), a külkereskedelem szerkezete kedvezőtlenül alakul: a kivitel nagy része nyers tej, a behozatal viszont zömében magas hozzáadott értékű sajt és más tejtermék. Néhány termék esetében az import hazai piaci részesedése kritikus szintet ért el (sajtból 48%, tejből 25%), s a hazai tejipar termelése egyötödével, a belföldi eladás egynegyedével esett vissza (4. ábra).

Az egy főre jutó tejtermék-fogyasztás szintje nemzetközi összehasonlításban változatlanul alacsony, a fejlett országok átlagának háromnegyedét sem éri el; sajtból a fele, vajból a negyede annak.

A hanyatlás már 2002–2003-ban megindult, de a csatlakozás éve valódi sokkot hozott: zuhant a tejtermelés, a felvásárlás, az exporttöbblet,

az önellátási szint és megugrott az import. A helyzet 2006-tól ugyan nem javult, de nem is romlott tovább – egészen 2008-ig. Az általános trendtől a végig emelkedő tejhozam mellett csak két mutató alakulása tért el kissé: a tejipar termelése és belföldi értékesítése már 2000-től folyamatosan csökkent. A fogyasztás szempontjából viszont a csatlako-

zás pozitív változást hozott, szintje az olcsó importnak köszönhetően a 2003-as 157 literről 2005-re 181 literre nőtt – igaz, az áremelkedések miatt 2008-ra újra visszaesett (5. ábra).

Versenyképességünk

A hazai tejtermelés nemzetközi, mindenekelőtt uniós versenyképességét a 2006. évi

önköltség- és jövedelmezőségi adatok alapján vizsgáljuk, elsősorban az új tagországok átlagával összehasonlítva. Az elemzés az EU Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózatának (FADN) adataira épül. Ezek szerint a magyar tejtermelés néhány kedvező adottsággal, illetve előnnyel rendelkezik:

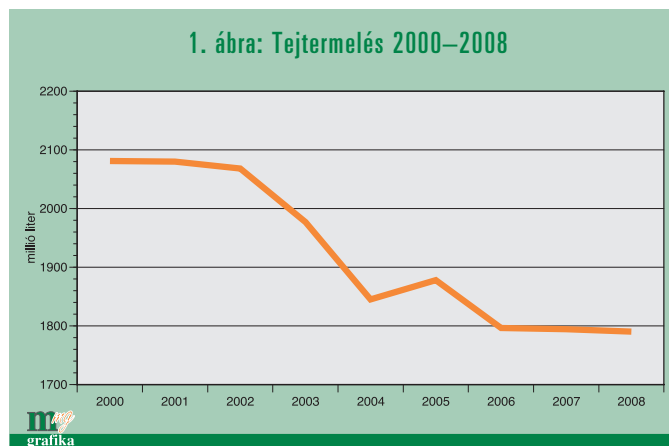
- magas tejhozam – nem csak az EU-10, hanem az EU-15 átlagánál is magasabb;

- nagy üzemméret – az egy üzemre jutó tejtermelés nem csak az EU-10, hanem az EU-15 átlagánál is magasabb, kedvező, hogy a tehénállomány 71,4 százalékát 100 tehénél nagyobb állományokban tartják (KSH);

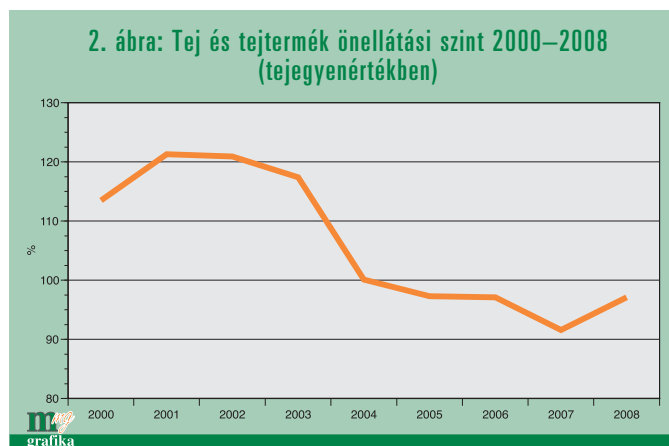
- magas nemzeti támogatás – 2006. évi árfolyamon kilogrammonként 8,18 forint, míg az EU-10 átlaga csupán 1,65 forint; de az EU-15-ben is csak alig magasabb a termeléstől elválasztott támogatás, amelyet az intervenciók árak csökkenésének részleges ellensúlyozására kapnak a termelők (9,37 Ft/kg).

A magas tejhozam, a nagyüzemi szerkezet és a jelentős támogatás ellenére a hazai tejtermelés jövedelmezősége szerény: a nyereség kilogrammonként 24,82 forint, míg az EU-10 átlaga 30,62, az EU-15 átlaga pedig 32,47, illetve a termeléstől elválasztott támogatással együtt 41,84 forint. A vizsgálatban szereplő tagországok közül 18-ban jobb és csak ötben rosszabb a tejtermelés jövedelmezősége, mint nálunk. Magyarországon rendkívül magas a takarmány- és az energiaköltség, valamint az üzemi általános költség. A magas hazai költségszint csak részben magyarázható a gazdaságos tejtermelés számára nem ideális földrajzi és éghajlati körülményekkel, hiszen lényegesen olcsóbban termelnek például Spanyolország-

1. ábra: Tejtermelés 2000–2008

2. ábra: Tej és tejtermék önellátási szint 2000–2008 (tejegyenértékben)

ban, Lengyelországban és Litvániában is. A lemaradás okait inkább az üzemi menedzsment hiányosságaiban, a takarmánygazdálkodásban és a szaporodásbiológiai problémákban kell keresni.

A magas átlagos költség-szint mellett külön probléma az üzemi adatok erős szóródása: sok, nemzetközi szinten is versenyképes üzem mellett Magyarországon a gazdaságok többsége drágán termel. A 2007-es adatok alapján a teljes tehénállomány 31 százalékaival rendelkező legjobb költséghatékonyságú gazdaságok átlagos önköltsége literenként 45,90 forint, az átlagos önköltségnél 17,40 forinttal alacsonyabb; átlagos jövedelme pedig 23,76 forint, míg a többi üzem összességében nem tudott jövedelmet realizálni (AKI).

Méretgazdaságosság, versenyképesség

Nemzetközi összehasonlításban a magyar tejtermelés egyetlen jelentős versenylőnye a nagy átlagos üzemméretből adódó méretgazdaságosság lehetne. Bár ennek jelentőségét a tankönyvek hangsúlyozzák, gyakorlati érvényesülését az üzemi adatok csak egy bizonyos – és nem magas – mérethez igazolják. A 2006. évi FADN-adatok alapján az eredmény értéke az EU-15-ben nem a legnagyobb, hanem a 100-150 tehenes méretkategóriában a legmagasabb, az EU-10-ben pedig a 25-75 tehenes közepes méretosztályban.

Ha valóban létezik a méretgazdaságossági korlát, a legtöbb tagországban még jelentős tartalékok vannak az üzemméret növelésében – hiszen viszonylag magas a kis üzemek aránya –, az alapvetően nagyüzemi szerkezetű Magyarországon viszont nem.

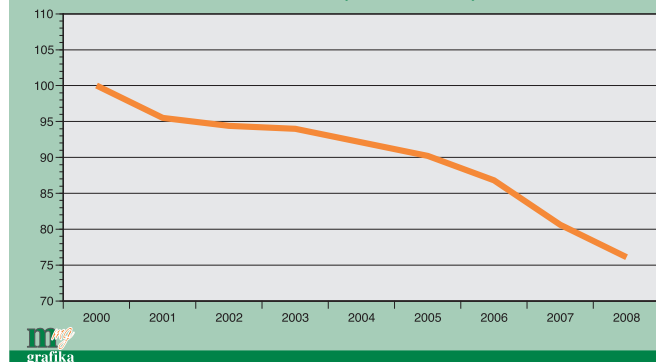
A hazai tejipar versenyképessége talán még a tejtermelésénél is gyengébb. A fő hiányosságok a következők:

- a multinacionális cégek néhány itt gyártott termékétől eltekintve nincsenek márkatermékek;

3. ábra: A tejtermék export és import értéke 2000–2008

4. ábra: A tejipar belföldi eladásainak volumenindexei 2000–2008 (2000 = 100)

5. ábra: Egy főre jutó tejtermékfogyasztás 2000–2008 (tejgyejenértékben)

- a kínálatban nem szerepelnek hagyományos és tájjellegű tejtermékek, amelyekhez a fogyasztók kötődnének;

- nemzetközi összehasonlításban kicsik a tejüzemek, nem érvényesülhet a méretgazdaságossági előny;

- igen alacsony a kapacitáskihasználás;

- a nemzetközi élvonalhoz képest lemaradt az üzemi folyamatok automatizálása, gyenge az energiahatékonyság,

- túlságosan magas az anyagfelhasználás.

A magyar tejipar válságának egyik tünete a külföldi tőke menekülése: aránya az összes tejipari jegyzett tőkében 2001-ben még 81,2 százalékos volt, 2006-ban viszont már csak 65,8 százalékos. A kivonulás okai között döntő szerepet játszhattak a gyenge piaci kilátások és a kedvezőtlen vállalkozási környezet: a bürokrácia, a korrupció, a kiterjedt feketegaz-

daság. Évtizedes távlatból tekintve ma már valószínűsíthető: a kilencvenes évek nagy tőkebeáramlásának egyik fő oka az volt, hogy az erősen védett magyar piacra gyakorlatilag csak helyi gyártással lehetett bejutni. Az uniós csatlakozással ez a helyzet megváltozott. A multinacionális cégek más, kedvezőbb környezetet kínáló és jobb piaci kilátásokkal bíró országokba helyezik át a termelést, illetve annak súlypontját, a magyar piacot pedig egyre inkább külföldről látják el.

A magyar tejkrízis okai

A szektor az egész unióban válságban van, de a helyzet különösen súlyos Magyarországon, mert itt a krízis egy mérsékelt versenyképességű és sebezhető tejágazatot talált.

A mai helyzet kialakulásában fontos, talán döntő szerepet játszott a csatlakozás előtti években az agrárkormányzat által folytatott hibás, veszteségtérítő támogatáspolitikai és protekcionista piacvédelem, amely mellett a termelők nem kényszerültek a hatékonyság javítására. A „fájdalomcsillapítónak” alkalmazott magas exporttámogatást, a nyers tej úgynevezett minőségi ártámogatását – de részben a vámokat is – az agrárkormányzat a belépés pillanataig fenntartotta és ezzel a csatlakozási sokkot nem enyhítette, hanem éppen ellenkezőleg, fokozta.

A „minőségi támogatás” egyes években elérte a tejár 8 százalékát és közvetlenül áremlő hatása volt, mert csak abban az esetben fizették ki a feldolgozóknak, ha azok legalább a megadott – és évről évre emelkedő – irányárat fizették ki a termelőnek. Így azután a hazai nyerstej-ár 2003-ban már meghaladta az osztrák és a német árak szintjét, holott 6-7 évvel korábban még csupán kétharmada volt azoknak.

A támogatás mértéke nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő volt, jelentősen meghaladta az unió régi tag-

→ országainak közismerten magas szubvencióit is. A termelői támogatások szintjét kifejező PSE-mutató értéke 2002-ben Magyarország esetében 57 százalékos volt, míg az EU-15 átlaga 45, Lengyelországé pedig 33 százalék.

Akkor, 2001 és 2003 között, a tejtermelés negyedét feldolgozott formában exportáltuk, amelyet azonban csak az exporttámogatás és az úgynevezett ágazati tejkassza tett nyereségessé. A csatlakozás előtt ezeket a támogatásokat meg kellett szüntetni, a korábbi felduzzasztott export alapanyagtömege pedig feleslegként jelentkezett a piacon és lenyomta a tej felvásárlási árát.

A csatlakozás előtt követett támogatáspolitikát helyett, a kormányzatnak az unióban már nem adható támogatásokat előre rögzített menetrend szerint fokozatosan le kellett volna építenie – természetesen az ágazati szereplők megfelelő tájékoztatása és felkészítése mellett.

A támogatáspolitikában elkövetett hibák következtében a csatlakozással járó elkerülhetetlen strukturális alkalmazkodás csak a belépés után kezdődött el, holott évekkel korábban meg kellett volna indulnia. A szelekció folytatódik, mert nagy számban maradtak a termelésben olyan tehéntartók – főként kistermelők –, akik potenciálisan nem versenyképesek.

Versenypozíció és világpiac

A versenyképességet jelentős részben meghatározó földrajzi és éghajlati körülmények alapján az uniós tejtermelés döntő része közepes adottságú körzetekből származik, kisebb része pedig jó – de nem kiváló – adottságú területekről. Az európai termelési feltételek elmaradnak a vezető exportőr országok, így Új-Zéland, Argentína és mások körülményeitől.

A tejtermelésben leginkább versenyképes országok

csaknem mindegyikével szemben viszont az EU-15 számos versenylőnnyel rendelkezik a feldolgozásban: erős márkák, erős piaci pozíciójú hagyományos és tájjellegű tejtermékek, magas hozzáadott-érték-arány, élénk innováció, erős K+F háttér, magas szintű szaktudás, fejlett támogató és kapcsolódó iparágak, nagy belső piac és élénk piaci verseny. A nemzetközi piacokon ezek a tényezők jelentős részben ellensúlyozzák a magasabb nyersanyagköltségből származó hátrányokat.

A világ tejtermelése 1997 és 2008 között gyors ütemben, átlagosan csaknem évi 2 százalékkal növekedett, 2009-ben viszont a termelés bővülése várhatóan 1,6 százalékra, a fogyasztásé 0,5 százalékra lassul (FAO).

Az elemzők egyetértenek abban, hogy a gazdasági válság csak időlegesen szakította meg a globális tejtermelés növekedését, amelynek fő hajtóereje a feltörekvő országok keresletének bővülése. Változtatlanul az EU a legnagyobb termelő, de részesedése a világtermelésből már hosszabb ideje csökken. Pozícióját nemcsak a régi piaci szereplők veszélyeztetik –

Ausztrália, Új-Zéland, Egyesült Államok –, hanem olyan új, dinamikus és versenyképes exportőrök is, mint Brazília, Argentína, Chile, Uruguay, India, Ukrajna és Fehéroroszország.

A 2007 őszi és 2008 tavaszi magas árakra a legtöbb nagy termelő ország kínálatbővüléssel reagált. A korábbi évekkel ellentétben 2008-ban a világtermelés meghaladta a felhasználást, újra készletek képződtek és az árak estek. A múlt év ősztől a gazdasági válság csökkentette a keresletet is, ezért az árak tovább ha-

nyatlottak és fordulat még az idén sem várható.

EU: reform, felülvizsgálat, intézkedések

Az unióban 1984-ben vezették be a nemzeti tejkvóták rendszerét, miután sorozatosan kudarcot vallottak a termelés korlátozására, illetve a drága intervenciós készletek csökkentésére irányuló próbálkozások. Negyedszázad elteltével megállapítható, hogy termelés-, illetve kiadáskorlátozó célját a kvótarendszer elérte, egyidejűleg viszont drágította és lassította az üzemi struktúra átalakulását, ezzel akadályozta az uniós tejtermelés nemzetközi versenyképességének javítását. A kvóta bevezetésétől 2003-ig az uniós tejjel politikája érdemben nem változott.

A 2003-as luxemburgi reform főbb elemei:

– a vaj intervenciós árának 25 százalékos,

– a sovány tejpör intervenciós ár 15 százalékos csökkentése,

– 1,1 százalékos kvótaemelés,

– a termelőket ért árvesztés 60 százalékos kompenzációja a régi tagországokban közvetlen kifizetések formájában,

– a kvótarendszer érvényességének meghosszabbítása 2015-ig.

Az árboom és a készletek kimerülése után a megváltozott piaci helyzetben az exporttámogatás alkalmazását 2007 júliusában felfüggesztet-

ték, a nemzeti kvótákat pedig a 2008/2009-es kvótaévtől kezdődően 2 százalékkal megemelték. Tavaly a Közös Agrárpolitika felülvizsgálatának („Health Check”) keretében döntöttek a kvótarendszer 2015. évi megszüntetéséről, valamint a 2009/10-es kvótaévtől kezdve 5 éven át évi 1–1 százalékos kvótaemelésről, hogy megkönnyítsék az árak és a termelés alkalmazkodását („soft landing”).

A piaci árak zuhanása után, 2009 januárjától ismét kapott támogatást az export és újra bevezették a vaj magántárolásának támogatását. Márciusban pedig megindult a tejpör és a vaj intervenciós felvásárlása. Június közepéig 74 ezer tonna vaj került intervenciós raktárba és 86 ezer tonna magántárolásra, ez együtt az éves uniós termelés 7,4 százaléka. Sovány tejpörből 158 ezer tonnát vásároltak fel, az éves termelés 18,4 százalékát (Agra Europe). A felvásárlást az eredetileg rögzített plafon elérése után is folytatták.

Idén júniusban az intervenciós tendereken 2200 euró/tonna áron vásárolták a vajat és 196,7 euró/tonna áron a sovány tejpört, ami 55 forintos nyerstej-árnak felel meg. Lényegében ez az ár határozza meg a magyar árszintet is.

A luxemburgi reform és a későbbi intézkedések hatására az uniós árak szorosabb kapcsolatba kerültek a világpiaci árakkal, az uniós és az óceániai árak közötti szakadék szűkült, az uniós termelés piacorientáltabbá vált: nőtt a sajtgyártás, csökkent a vaj- és soványtejpör-termelés, az intervenció visszanyerte szándékolt szerepét: védőháló lett „kényelmes fotel” helyett (Fischer-Boel) a termelői ár csökken, a termelők árvesztésüket szenvednek el, a fogyasztói árak csökkennek, a fogyasztók jól járnak, a terme-

FOTÓ: MNG ARCHIV

lést egyre inkább a piaci kereslet szabályozza és egyre kevésbé a kvóta.

A 2007/2008-as kvótaévben az EU-27 összes tejbiszállítása 137,4 millió tonna volt, az összkvótánál 2,2 millió tonnával (1,6 százalékkal) kevesebb. A 27 tagország közül 20 nem töltötte ki nemzeti kvótáját. A 2008/2009-es kvótaévben a 3,3 millió tonnás kvótaemelés ellenére a beszállítások mindössze 100 ezer tonnával, a kvótaemelés 3 százalékkal növekedtek. A 27 tagország közül 22 nem töltötte ki nemzeti kvótáját. Az idei esztendő I. negyedévében – döntően a válság hatására – a beszállítások 3,1 százalékkal voltak alacsonyabbak, mint egy évvel korábban. A kvótaemelés tehát nem okozhatta a tejár zuhanását.

A kvótaemelésekkel, majd a kvóta megszüntetésével az uniós termelés nő, az uniós tejár fokozatosan csökken, a tejtermelés földrajzilag átrendeződik az uniós kedvező adottságú körzeteinek javára.

A tejtermelés területi elhelyezkedését és koncentrációját meghatározó tényezők a következők: a tejtermelő gazdaságok versenyképessége, a feldolgozók tejbegyűjtési költségei, a piacra jutás lehetőségei, az ellátási lánc szervezete, valamint a nemzeti, illetve regionális előírások.

Néhány év múlva, 2015 után a kvóta megszüntetésével a tejtermelés az uniós legkedvezőbb adottságú területeire összpontosul. Ezek az összes mezőgazdasági területnek mindössze 5 százalékát teszik ki, de a tejtermelésnek már ma is 20 százalékát adják: Észak-Németország, Dánia, Hollandia, Belgium, Észak- és Nyugat-Franciaország, Dél- és Nyugat-Anglia.

Jelenleg az összes tejtermelés 70 százaléka a „közepesen versenyképes” területekről származik, amelyek az összes tejtermelő-terület 71 százalékát teszik ki. Magyarország is ide tartozik. E területek számára kétféle forgatókönyv lehetséges.

Azokban a körzetekben, amelyek fejlett feldolgozó és marketing struktúrával rendelkeznek, illetve ahol ezeket a közeljövőben sikerül kellő mértékben megerősíteni, a relatív versenyképesség javításával tartható fenn a tejtermelés. Sokat segíthet ebben a vidékfejlesztés a helyi/tájjellegű termékek promóciójával, a minőségi termelés támogatásával, a közjavak (pl. környezeti értékek) előállításának támogatásával.

A fejlett piaci és feldolgozó infrastruktúrával nem rendelkező területeken a tejár csökkenésével a kevésbé versenyképes termelők feladják a termelést – különösen azok, akiknek van megfelelő tevékenység-alternatívájuk. A tejtermelés nagymértékű csökkenése az ilyen körzetekben a versenyképes termelőket is veszélybe sodorhatja, ha a feldolgozók számára az alacsony tejsűrűség miatt már nem gazdaságos a felvásárlás.

Uniói tejiaci kilátások (2008–2015)

A Bizottság előrejelzése szerint rövid távon az uniós és a világpiacon kereslet nyomott marad a magas hozzáadott érték tartalmú termékek esetében, ezért a nyers tej ára sem emelkedik. Az uniós tejtermelés csökken, a kvótahasználat mérséklődik. Már az idén nagy intervenciók készletek képződnek vajból és sovány tejporból. Újra jelentős szerepet kap az exporttámogatás.

Középtávon az uniós termelése ismét növekedhet, de a kvótát nem tudja kitölteni. A Bizottság számításai szerint a 2008 és 2014 közötti, összesen 7 százalékos kvótaemelés ellenére az EU-27 termelése 2015-ben a 2007. évi szintet csak 2,3 százalékkal haladja meg, a 2008. évi szintet pedig 1,8 százalékkal, és így 151 millió tonnát tesz majd ki. Az EU-15 termelése növekszik, az új tagországoké viszont az önelátást szolgáló termelés visszaszorulásával 4,2 száza-

lékkal, 27 millió tonnára csökken. A régi tagországok többlettermelése tehát az új tagországokban talál piacot. A tejtermelői ára a kvótaemelés nélküli szinthez képest 5,3 százalékkal lesz alacsonyabb.

A 2009-es válságévet az EU-15 gazdáinak zöme ha nehezen is, de átvészeli, mert az új tagországok termelőinél lényegesen több tartalékkal rendelkeznek és azért, mert a tulajdonukban levő feldolgozók nagyobb értékesítési biztonságot teremtenek számukra. Az új tagországok, köztük Magyarország termelőinek kilátásai ennél lényegesen rosszabbak.

A magyar tejgazdaság jövője

Ez év januárjában a válságkezelés részeként az agrárkormányzat nemzeti forrásokból 2,5 milliárd forintos támogatást adott a szarvasmarhalevel, a füljelzők, valamint a szállítási költségek fedezésére, marketing programra és más célokra. Ez azonban literenként csak 1,40 forinttal csökkenti a tejtermelők költségeit, így a nyerstej-ár és az átlagos önköltség közötti mintegy 20 forintos szakadékot érdemben nem tudta szűkíteni.

Idén júniusban újabb, most már jelentős összegű, 18 milliárd forintos segélycsomagot hirdetett meg az FVM, amely azonban egyrészt a Bizottság jóváhagyásától függ, másrészt csak 2010-ben lesz hozzáférhető – azok számára, akiknek akkor még lesz tehénük.

A magyar tejgazdaság számára a következő évek számos veszélyt, kockázatot tartogatnak.

A hat évre elnyújtott, összesen 7 százalékos kvótaemelés növeli a versenyképesebb tagországok termelési lehetőségeit a gyengébbek, így Magyarország rovására. 2015-ben a kvóta megszűnik, ettől fogva különösen nagyarányú termelés-átrendeződére lehet számítani: a tejtermelés az uniós legkedvezőbb

adottságú és legversenyképesebb termelői és feldolgozó struktúrával rendelkező területeire összpontosul.

Abban, hogy az elmúlt években a hazai tejszállítás nem öltött még súlyosabb méretet, nagy szerepe volt az olasz tejexport felfutásának. A tejihiányos Olaszország az öt évre elosztott 1–1 százalékos kvótaemelést 2009-ben egyszerre kapta meg, tejdeficitje tehát már rövid távon jelentős mértékben csökkenhet. Ezért az Olaszországba irányuló magyar tejexport visszaeshet és az exportár erősen csökkenhet, ami súlyos következményekkel járhat a magyar tejtermelés nagyságára és erősen mérsékelheti a hazai nyerstej-árat. Egyes vélemények szerint viszont a kvótaemelés valójában csak legalizálja az illegális olasz kvótatúllépéseket, ezért hatása nem lesz jelentős.

A magas költségszintű hazai tejtermelés pozícióját jelenleg – az új tagországokkal összehasonlítva – magas nemzeti támogatás javítja. Súlyos következményekkel járhat, ha ez az előny megszűnik.

Még súlyosabb fenyegetés, hogy a WTO-tárgyalások során az uniós előbb-utóbb a jelenlegi erős piacvédelem mérséklésére kényszerül. Ez valamennyi tagországot nehez helyzetbe hozza majd, de különösen az olyan gyenge versenyképességűeket, mint Magyarország.

A hazai tejgazdaság kilátásai nem jók. Úgy tűnik, hogy létezik ugyan versenyképes magyar tejtermelés, de az lényegesen kisebb a jelenleginél.

Mégis, mit kellene tenni? Sürgető feladat az üzemi menedzsment javítása, a hatékony termelők expanziójának támogatása, az eszközök átcsoportosításának elősegítése, a kilépők számára pedig alternatív jövedelemforrások felkutatása, a tevékenységváltás támogatása és veszteségeik csökkentése.

SZABÓ MÁRTON

Kopint-Tárki